

БОГДАНА САЛЮК, викладач
Бердянський державний педагогічний університет

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОТИВ ПРАВДИ / НЕПРАВДИ У ПРОЗІ ПРО ДІТЕЙ-БЕШКЕТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ В. ВИННИЧЕНКА «ФЕДЬКО- ХАЛАМИДНИК» ТА ПОВІСТІ Н. БОДЕН «ЗБІГЛО ЛІТО»)

Статтю присвячено компаративному аналізу провідного екзистенційного мотиву правди / неправди прози про дітей-бешкетників (на матеріалі оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» та повісті Н. Боден «Збігло літо»).

Ключові слова: екзистенційний мотив правди / неправди, персонаж, бешкетник.

Статья посвящена компаративному анализу ведущего экзистенциального мотива правды / неправды прозы о детях-сорванцах (на материале рассказа В. Винниченка «Федько-халамидник» и повести Н. Боден «Убежавшее лето»).

Ключевые слова: экзистенциальный мотив правды / неправды, персонаж, озорник.

The article deals with the comparative analyze of a main existence motive of truth/lie in the fiction about mischievous children (V. Vynnychenko «Fed'ko-chalamydyk», N. Bowden «The Runaway Summer»).

Key words: existence motive of truth/lie, character, mischievous child.

Студії літератури для дітей і про дітей, попри досить активну їх популяризацію українськими науковцями (І. Бойцун, О. Гавура, У. Гнідець, Т. Качак, М. Кіяновська, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська та ін.), все ж й досі не охопили усіх можливих підходів до цього напрочуд цікавого об'єкта наукового пізнання. Так, перспективним дослідницьким полем видається проза про *enfant terrible*, що експлікує традиційний для дитячої літератури образ дитини-бешкетника, відповідно пропонує авторські інтенції щодо реалістичної та ідеалістичної візії дитинства.

Свою увагу зосередимо на шибениковій драматичного типу¹, домінантою поведінкової моделі якого є маргінальність, що породжує таку форму бунтарства як брехня. У творах про *enfant terrible* цей вид бунту функціонує як екзистенційний мотив правди / неправди.

Екзистенційний вибір між правдою і неправдою стає одним із найважливіших для шибеників драматичного типу, що визначає їх майбутню долю та впливає на подальший розвиток подій. Ситуацію брехні, в якій опиняються досліджувані персонажі, розглядаємо при зіставленні поведінки головних героїв оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» та повісті Н. Боден «Збігло літо», що й визначає **мету статті**. Про доленосність брехні для Винниченкового Федька неодноразово зазначали українські літературознавці (О. Бодик, І. Денисюк, Н. Заверталюк, Л. Мацевко-Бекерська та ін.), однак без урахування місця цього героя у моделі традиційного образу бешкетника драматичного типу. Творчість англійської дитячої письменниці Н. Боден у дискурсі вітчизняного літературознавства майже не вивчено, хоча образотворення бешкетниці Мері – протагоніста повісті «Збігло літо» – засвічує продуктивність саме вищезгаданого екзистенційного мотиву.

Вибір між правдою і неправдою є основоположним, кульмінаційним в оповіданні В. Винниченка. Визначальною індивідуальною рисою Федька була його виняткова чесність, за яку

¹ Детальніше про традиційний образ дитини-бешкетника див.: Салюк Б. Типологія традиційних образів дитини-бешкетника у художніх творах для дітей і про дітей : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.05 / Салюк Богдана Анатоліївна. – Тернопіль, 2011. – 186 с.

хлопця поважав навіть багатий батько Толі («Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш» [2, 329]). Така життєва позиція халамидника імпонує його рідному батькові, той грошима заохочував сина й надалі говорити лише правду: «Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться – він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді не брехав. Якби він схотів, то міг би одбредхатися, але Федько бредхати не любить» [2, 310]. Бешкетник знає наперед, що, сказавши правду про свої витівки, нашкодить собі, та все ж залишається вірним своїм принципам.

Феномен «бунту юної душі» відтворюється В. Винниченком у межових ситуаціях, що пов'язані з ризиком, випробуваннями, спалахами дитячого максималізму і ображеної гордості [3, 20]. Лише один-єдиний раз Федько-халамидник збрехав, та саме цей обман став фатальним для нього. Після пригоди на кризі, в момент, коли емоційна напруга сягає апогею, коли всі навколо очікують правди від шибеника, Федько, поглянувши на сповненого страху Толю, робить свій вибір на користь бредхні: «Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав: – Повів» [2, 330]. Візуалізація обману хлопця виражена одним, проте, найоптимальнішим невербальним засобом – відведенням вбік погляду під час повідомлення хибної інформації, що маркує невпевненість шибеника у тому, що він говорить / чинить.

На думку Ж.-П. Сартра, сутність неправди передбачає, що той, хто обманує, повністю володіє істиною, яку приховує [5, 83]. Уперше в житті халамидник навмисно і свідомо приховує правду, рятуючи Толю від батькового гніву, відчуваючи певну відповідальність за хлопчика. Опинившись у межовій ситуації, Винниченків бешкетник робить типовий екзистенційний вибір свого майбутнього: обравши неправду, Федько минув символічну «точку повернення», відтак дороги назад не стало – все це призводить до єдиного можливого у тій ситуації трагічного фіналу.

На відміну від Федька, характерною ознакою поведінки Мері (Н. Боден «Збігло літо») стає саме обман. Бредхня дівчинки спричинена внутрішнім протестом її особистості. Мері намагається зрозуміти, чому батьки покинули її, і пояснює зрозумілим для себе способом: тим, що вона «погана дівчинка», в чому хоче переконати інших і себе, вдаючись до витівок та бредхні. Принагідно варто загади про іншу дівчинку, яка підбрівувала, – про Пеппі Довгапанчоку. У творах А. Ліндгрена і Н. Боден головними героїнями виступають 10-11-річні дівчата, які в силу життєвих обставин живуть окремо від своїх батьків. Однак, якщо порівняти бредхню дівчат, то вона видається напрочуд різною, як у мотивації, так і у формі. Якщо побредхеньки Пеппі є грою-фантазуванням, «за допомогою чого письменника розкриває обличчя того маленького «барона Мюнхгаузена», який живе в кожній дитині» [6, 25], то бредхня Мері взагалі не є грою, швидше це засіб самовираження та самозахисту від життєвих негараздів, звична захисна маска дівчинки.

Мері добре відчуває різницю між правдою і неправдою, яку повідомляють дорослі. Її позиція у цьому питанні досить чітка: «Дорослі всі однакові: говорять не те, що правда, а те, що треба сказати» [1, 14-15]. Бешкетниця добре розуміється на візуалізації бредхні: «Мері завжди звертала увагу на очі. З виразу очей вона часто здогадувалася, про що людина думає, а це іноді відрізнялось від того, що вона каже» [1, 28]. Дівчинка обурюється, що ніхто з оточення (дідусь, тітка, хатня робітниця) не наважується сказати їй про справжній стан речей, хоча він їм добре відомий. Тому для дівчинки важливо, щоб люди говорили саме те, про що насправді думають.

Зуважимо, що у повісті Н. Боден активно застосовуються вербальні засоби візуалізації бредхні Мері у спілкуванні. Наприклад, у бесіді з хатньою робітницею бешкетниця каже неправду про своїх батьків: нібито мати поїхала відпочивати, а тато «змушений був поїхати до *Південної Африки* в справах. *Він у Чилі*» [1, 10]. Насправді батьки Мері на той час перебували в стані розлучення і займалися влаштування особистого життя, тому віддали доньку під опіку дідуся й тітки. Тож застосована автором географічна невідповідність вказує на неправдиву інформацію, яку повідомляє героїня твору.

Зазвичай Мері намагається продумати власну бредхню, що, однак, не завжди можливо. Як зазначає М.-М. Рибалко, «продуманий наперед, підготований для конкретної ситуації, обман може бути поданий емоційно дуже переконливо. Проте, якщо обставини складаються інакше, ніж дитина того очікувала, і вона потрапляє в непередбачену ситуацію, для якої поведінкова схема не розроблена заздалегідь, з'являється збентеженість, зніченість» [4, 95]. У такій ситуації й опиняється Мері, коли, невдовзі після крадіжки шоколаду, випадково знайомиться з Саймоном та його сестрами. Дівчинка не встигає придумати виправдання своєму вчинку (крадіжці), тому вигадує про своє сирітство і злу тітку, аби лишень від неї відчепилися. На запитання Саймона, чи її тітка бідна, відповідає: «Та ні, не бідна, – *не задумуючись*, сказала Мері. І, помітивши здивований вираз на його [Саймоновому. – С.Б.] обличчі, *поквалливо* додала: – Не думай, що вона [тітка. – С.Б.] морить

мене голодом. *Просто вона... вона* не любить мене і через те годує всілякими недоїдками, а вони не завжди смачні.

– А чому вона тебе не любить?

Мері тихо зітхнула. Вона любила вигадувати про себе всілякі небилиці, але їй потрібен був час, щоб обдумати їх як належить, перш ніж донести до людей» [1, 32]. Невдалі паузи, коли дівчинка намагається швидко щось вигадати, виокремлено трьома крапками і повтором займенника «вона». У такий спосіб маркується непродумана лінія поведінки Мері, адже дівчинка знаходиться у доволі напруженому емоційному стані (їй соромно перед незнайомим хлопцем за крадіжку). Після того, як Саймон пішов, Мері «почала обмірковувати свою вигадку. Може, вона більше не зустріне Саймона, але коли така зустріч відбудеться, треба мати наготові *правдоподібну версію*» [1, 33]. Тому, аби у Саймона не виникало сумнівів, бешкетниця вирішує наперед підготувати більш-менш правдоподібну брехню про тітку, адже «мовцеві, охопленому хвилюванням, важче дотримуватися наперед спланованої лінії поведінки, ніж людині в нейтральному емоційному стані. Що інтенсивніші емоції, то важче їх приховати, і більша ймовірність тактичних і стратегічних помилок» [4, 97].

Невербальні знаки є рівноправними з вербальними, а в емоційних ситуаціях, зокрема, у комунікативній ситуації обману, вони навіть промовистіші [4, 95]. На противагу Федькові, який одвів погляд вбік при повідомленні брехні, Мері відводить очі, коли каже те, що насправді думає: що вона не сумує за батьками, бо вони завжди кричали один на одного, сварилися й залишали її саму вдома.

Тяжко переживаючи існуючий стан речей, Мері своєю брехнею іншим людям намагається переконати саму себе, що вона дійсно невинувата, «жахлива дівчинка», тому батьки правильно зробили, покинувши її. У такий спосіб неправда Мері наближається до самообману. За Ж.-П. Сартром, для тих, хто практикує самообман, мова йде про приховування неприємної істини (у випадку з Мері – розлучення батьків, їх байдуже ставлення до неї), або подання істини як приємної омани (Мері вигадує своє сирітство, бо дійсно відчуває себе покинутою батьками). Самообман має структуру брехні, тільки в самообмані людина приховує істину від себе самого [5, 84]. Таким чином, брехня Мері, що набуває ознак самообману, посилює драматизм становища дівчинки і поглиблює психологізм у характеротворенні цього персонажа.

Отже, в екзистенційній ситуації правди / неправди, що візуалізується за допомогою вербальних і невербальних маркерів, розкривається складність характеру шибеників драматичного типу, зокрема, проявляється справжня благородна суть персонажа (вирішальний вибір Федька), позначається глибина переживання почуття «вимушеного сирітства» (брехня і самообман Мері).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боден Н. Збігло літо [повість для серед. шк. віку] / Н. Боден ; [пер. з англ. Д. К. Грицюка ; мал. В. В. Кузьменка]. – К. : Веселка, 1991. – 173 с. ; іл.
2. Винниченко В. Намисто : оповідання [для мол. та сер. шк. віку] / В. Винниченко [упоряд. Й. Й. Брояк ; передм. С. А. Крижанівського ; худ. Л. В. Ільчинська]. – К. : Веселка, 1989. – 380 с. ; іл.
3. Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / С. С. Присяжнюк. – Кіровоград, 2006. – 24 с.
4. Рибалко М.-М. Засоби візуалізації емоційного стану дитини в ситуації обману (на матеріалі романів Дж. К. Ролінг) / М.-М. Рибалко // Іноземна філологія. Український науковий збірник. – 2007. – Вип. 119. – С. 94-99.
5. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто : Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр : [пер. В. И. Колядко]. – М. : Республика, 2000. – 639 с.
6. Славова М. Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе / М. Славова. – К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 94 с.